

מפגש

לעבודה חינוכית-סוציאלית

גורמי סיכון וחוסן בקרב מתבגרים עולים
מחדינות שהשתייכו לברית המועצות

לודמילה רובינשטיין, יוליה מירסקי, יאנה שרגה וורד סלונים-נבו

תדפיס מתוך גיליון 31
תמוז תש"ע – יוני 2010

גורמי סיכון וחוסן בקרב חתבגרים עולים מחדינות שהשתייכו לברית המועצות*

לודמילה רובינשטיין, יוליה מירסקי, יאנה שרגה וורד סלונים-נבו

תקציר

מתבגרים החווים הגירה נאלצים להתמודד עם מטלות ההסתגלות לחברה חדשה שעה שהם שרויים בשלב התפתחותי המאופיין בשינויים רבים. מטרת המחקר הייתה להבין כיצד חלק מהמתבגרים האלה מצליחים להתמודד עם הקשיים ולהתגבר עליהם, בעוד שאחרים מפתחים קשיים ארוכי טווח. המחקר כלל הערכה פסיכולוגית וחברתית של מתבגרים, בני 12 עד 15, שעלו לישראל ממדינות שהשתייכו בעבר לברית המועצות, ושהחלו לגלות סימנים של קשיי הסתגלות. 245 מתבגרים רואינו בתחילת שנת הלימודים תשס"א ו-167 מתוכם רואינו שוב כעבור שנה. הממצאים הצביעו על כך, שרמת התפקוד הבסיסית בתחומים השונים (בתחום הפסיכולוגי, מעורבות בהתנהגויות מסכנות, הישגים בלימודים, שליטה בשפה ושביעות רצון מבית הספר) ניבאה בצורה הטובה ביותר את רמת התפקוד של המתבגרים כעבור שנה. מתבגרים שרמת תפקודם הבסיסית הייתה טובה, השתפרו, ואילו אלה שרמת תפקודם הבסיסית הייתה נמוכה – הידרדרו עוד יותר. בניגוד להשערה, גורמים משפחתיים לא ניבאו משמעותית את ההצלחה להתמודד עם הקשיים או את הכישלון בכך. המאמר דן בהשלכות הממצאים על הבנת הסיכון למתבגרים בהגירה ועל התערבויות עם אוכלוסייה זו.

מילות מפתח: הגירה, התבגרות, גורמי סיכון

מבוא

שינויים קיצוניים ומהירים מתרחשים במהלך הגירה ומעבר תרבותי. בני נוער בהגירה מתמודדים עם מעברים אלה במקביל להתמודדות עם שינויים התפתחותיים הנורמטיביים לגיל התבגרות (Bongers, Koot, van der Ende & Verhulst, 2003; Smetana, Campione-Barr & Metzger, 2006). לעתים קרובות נמצאת בקבוצה זו שכיחות גבוהה יותר של קשיי תפקוד פסיכולוגיים, חברתיים ולימודיים מאשר בקרב בני גילם שאינם מהגרים, והיא מוגדרת כקבוצת סיכון (Janssen et al., 2004; Oppedal & Roysamb, 2004).

* המחקר מומן על ידי משרד מדע, מענק מחקר מס': 01-01-01429. אנו מודות מקרב לב לבני נוער, הורים ומורים שבזכותם הוא התאפשר.

הממצאים מישראל מאשרים את הממצאים מארצות אחרות ומראים כי בקרב בני נוער מהגרים בישראל יש רמה גבוהה יותר של קשיים פסיכולוגיים, חברתיים ולימודיים בהשוואה לבני גילם ילידי ישראל (Isralowitz & Reznik, 2007; Mirsky, 1997; Sever, 1999; Slonim-Nevo, Shraga, Mirsky, Petrovsky & Borodenko, 2006; Ullman & Tatar, 2001). בני נוער מהגרים נוטים להיות מודאגים יותר מהעתיד, לחוות מצוקה פסיכולוגית, לדווח על דימוי עצמי נמוך, להיות מבודדים חברתית ולחוות קשיים בלימודים (Mirsky, 1997; Slonim-Nevo et al., 2006; Ullman & Tatar, 2001). נוסף על כך, נתונים סטטיסטיים עדכניים מלמדים כי בישראל קיים ייצוג יתר של ילדים ובני נוער עולים בקרב אוכלוסיות סיכון ומצוקה (קושר, בן-אריה וכהן, 2009).

רמה גבוהה של מצוקה הפסיכולוגית ובעיות ההתנהגות בקרב בני נוער מהגרים מיוחסת לעתים קרובות לאבדנים, אשר מקשים על תהליך בניית הזהות בגיל ההתבגרות (Erickson, 1968; Mirsky & Kaushinsky, 1989). אבדן קבוצת ההתייחסות של בני הגיל גוזל מן המתבגר לא רק את ההזדמנויות החדשות להתנסות בתפקוד בחברה, אלא גם את מקורות התמיכה והיציבות המסייעים לו להשלים את תהליך הפרידה הפסיכולוגית מן ההורים. מקור נוסף למצוקות של מתבגרים מהגרים הוא השינויים המתרחשים במשפחתם. בהיותם מנותקים מן הסביבה התרבותית המוכרת שסיפקה להם תמיכה והכוונה ואל מול סביבה שערכיה שונים ובלתי מוכרים, הורים מהגרים עלולים לאבד את הביטחון בתפקודיהם ההוריים (Erikson, 1963). המשבר בתפקוד ההורי עלול לאלץ את בני הנוער לפעול ברמה פסידו-הורית (Birman & Taylor-Ritzler, 2007; Jones & Trickett, 2005). קצב ההסתגלות של המתבגרים לסביבה החדשה, המהיר יותר מזה של הוריהם, מגדיל את הפערים ועלול להעצים קונפליקטים בין הורים ומתבגרים מהגרים (Kim, Cain & McCubbin, 2006; Tardif & Geva, 2006).

גורמים נוספים המוצעים כמסבירים את הקשיים של מתבגרים בהגירה הם מאפיינים אישיים (כמו: דימוי עצמי, יכולת קוגניטיבית ומרכיבים פסיכולוגיים), גורמים משפחתיים (כמו: יחסים משפחתיים, מבנה משפחתי, יחסים זוגיים וציפיות הורים מהילדים); גורמים סוציו-דמוגרפיים (גיל, מין, מצב כלכלי, רמת השכלה, מקצוע וארץ מוצא), גורמים סביבתיים וחברתיים (מדיניות הגירה וקליטה, לכידות חברתית של החברה הקולטת ועמדותיה כלפי מהגרים, מצב כלכלי ופוליטי ושירותים פורמליים ובלתי פורמליים למהגרים) וגורמים אחרים (Birman, Trickett & Buchanan, 2005; Birman, Trickett & Vinokurov, 2002; Jasinskaja, Liebkind, Horenczyk & Schmitz, 2003; Mirsky, Baron-Draiman & Kedem, 2002; Mirsky, Slonim-Nevo & Rubinstein, 2007; Oppedal & Roysamb, 2004; Sabatier & Berry, 2008; Slonim-Nevo et al., 2006; Slonim-Nevo, Mirsky, Rubinstein & Nauck, 2009; Sullivan et al., 2007).

בעבודה הנוכחית, המוקד הוא על חקר הגורמים המשפחתיים בהגירה. הגירה היא אירוע מרכזי במעגל החיים של משפחה, אולם תפקידה של המשפחה בהגירה מורכב. מחד גיסא, בני המשפחה עשויים להיות למקור תמיכה משמעותי אלה לאלה בהתמודדות עם אתגרי ההסתגלות לסביבה חדשה; מאידך גיסא, המשפחה עלולה להפוך לגורם לחץ עורך בתהליך ההגירה. מטלות חדשות דורשות התארגנות חדשה בחלוקת התפקידים במשפחה ובדפוסי היחסים בין בני המשפחה, ושינויים אלה עלולים לעורר לחץ ומצוקה (Foster, 2001; Moon, Wolfer & Robinson, 2002; Shek, 2005; Slonim-Nevo et al., 2009; Slutzki, 2004; Tardif & Geva, 2006). במקרים המיטביים, המשפחה הופכת למקור תמיכה וממתנת את ההשפעות של גורמי לחץ סביבתיים. מחקרים רבים מלמדים כי אנשים החיים במשפחות שמתפקדות היטב, מסתגלים טוב יותר לסביבתם (Esposito-Smythers et al., 2006; Rice, Harold, Shelton & Thapar, 2006; Shek, 2005). בהתייחס להגירה, המחקרים מלמדים כי לתפקודה הפסיכולוגי והחברתי של המשפחה השפעה גדולה על הסתגלותם של בני המשפחה, במיוחד על זו של ילדים ובני נוער (Birman & Taylor-Ritzler, 2007; Kwak, 2003; Qin, 2008; Tseng, 2004; Schwartz, Pantin, Prado, Sullivan & Szapocznic, 2005). לכן, בשנים האחרונות מתמקדים הן המחקר והן התערבויות עם מהגרים לא רק בפרטים, אלא במשפחות (Beam, Perry & Bedell, 2001; Coatsworth, Pantin, 2002; Foster, 2001).

הממצאים בישראל מלמדים אף הם על תפקידה המרכזי של המשפחה בתהליך הסתגלותם של בני נוער מהגרים (Roer-Strier, 2001; Schwartz et al., 2005; Slonim-Nevo et al., 2009; Slonim-Nevo, Sharaga & Mirsky, 1999; Slonim-Nevo, Sharaga, Petrovsky, Borodenko & Nauck, 2001). לכן, המחקר הנוכחי בוחן את רמת התפקוד של המשפחה ואת יחסי בני הנוער עם הוריהם. ההשערה היא כי יחסים במשפחה יהוו גורם חוסן או גורם סיכון מרכזי בהתמודדות של בני נוער עם קשיי ההגירה: יחסים משפחתיים המאופיינים בתמיכה, עידוד, לכידות וערכים משותפים יתרמו ליכולתם של המתבגרים להתמודד עם המשבר, וההפך – יחסים קשים במשפחה יהוו גורם סיכון ויהיו קשורים בקשיי התמודדות.

לעומת נקודת המבט הפתוגנית, הרואה בהגירה גורם לחץ שעלול להוביל למצוקה ולקשיים, מנקודת מבט סלוטוגנית, אירועי חיים לוחצים הם חלק נורמטיבי מן הקיום האנושי. הגישה הסלוטוגנטית אינה מדגישה את ההשלכות השליליות של אירועים מסוג זה, אלא את האתגר המקופל בהן ואת התוצאות החיוביות שעשויות להיות להתמודדות עמם, כמו העצמה ותחושת משמעות (Antonovsky, 1987). מחקר המבוסס על ראייה סלוטוגנית מבקש להבין, כיצד אנשים ומשפחות מתגברים על אירועי חיים לוחצים (ויסמן ועמיתים, 1998; שגיא ואנטונובסקי, 1998). במחקר הנוכחי שיערנו כי "חוסן אישי" הוא גורם מגן שמסייע להתמודד

עם אירועים לוחצים (Hansson & Cederblad, 2004; Sagy & Dotan, 2001). אנטונובסקי (Antonovsky, 1987) מציע לראות בתחושת קוהרנטיות (SOC – Sense of Coherence) מרכיב מרכזי בהבנת החוסן האישי. זוהי אוריינטציה אישית, אשר מעריכה את המידה שבה העולם סביבנו נתפס כברור, בעל משמעות ונשלט. רמות גבוהות של תחושת קוהרנטיות מעידות כי האדם חש בטוח בנוגע לסביבתו הפנימית והחיצונית וחושב כי חייו יהיו מוצלחים. מספר מחקרים הראו כי רמות גבוהות של תחושת קוהרנטיות קשורות במובהק לבריאות פיזית ונפשית (Antonovsky, 1993; Souminen, Helenius, Blomberg & Uutela, 2001). לכן, השערה נוספת במחקר הנוכחי היא כי תחושת קוהרנטיות גבוהה יותר תהיה קשורה ליכולת גבוהה יותר להתגבר על קשיי ההגירה.

קרובה לראייה הסלוטוגנית היא תפיסה של הגירה כהזדמנות לגדילה. מחד גיסא, הגירה עלולה להיות אירוע חיים לוחץ המעמיד במבחן את כלל המשאבים האישיים ועלול לגרום למצוקה או לפגיעה. אולם מאידך גיסא, אם המשאבים הפנימיים חזקים והתנאים החיצוניים טובים דיים, הגירה עשויה להוות הזדמנות לצמיחה (Berger & Weiss, 2006; Mirsky & Peretz, 2006; Roer-Strier, Strier, Este, Shimoni & Clark, 2005). קיים דמיון רב בין הגירה לגיל התבגרות, שכן בשני התהליכים ישנו מעבר לחיים חדשים: באחד – מארץ המוצא לארץ חדשה, ובשני – מילדות לבגרות. לכן תהליך של פרידה ואינדיווידואציה, שהוא מרכזי בגיל התבגרות, נמצא גם במרכז חוויית ההגירה, ובתנאים מיטיים, ההגירה יכולה לזרז את התפתחות האישית (Mirsky & Kaushinsky, 1989; Mirsky & Peretz, 2006).

במחקר הנוכחי משולבות הגישות הסלוטוגנית והפתוגנית, ומטרתו היא לאתר גורמי חוסן המאפשרים לחלק מבני הנוער המהגרים להצליח להתגבר על קשייהם, ולעומתם – גורמים המעמידים בני נוער אחרים בסיכון ארוך טווח. המחקר מתייחס להיבטים מרכזיים בחייהם של בני נוער מהגרים: שליטה בעברית, רווחה פסיכולוגית, התנהגויות סיכון, יחסים עם בני הגיל, הישגים בלימודים ושביעות רצון מבית הספר.

שיטת המחקר

במאמר זה מוצג חלק ממחקר רחב יותר, שנערך בשיטות מחקר מעורבות. החלק המוצג כאן כלל הערכה פסיכו-סוציאלית והערכה לימודית של מתבגרים אשר עלו לישראל ממדינות שהשתייכו בעבר לברית המועצות. הנתונים נאספו בשתי נקודות זמן: בתחילת שנת הלימודים תשס"א (זמן I) וכעבור 10–12 חודשים (זמן II).

המשתתפים

במחקר השתתפו 167 מתבגרים מהגרים, שנדגמו ב-22 בתי ספר שונים בנגב. גיל המשתתפים במחקר נע בין 12 ל-15 והם עלו לישראל שלוש עד שש שנים קודם למחקר. המשתתפים זוהו על ידי מחנכות הכיתות כמי שחווים קשיי הסתגלות,

והראו שתיים או יותר מן ההתנהגויות הבאות: היעדרויות תכופות, נשירה סמויה, מעורבות בקטטות בבית הספר, בידוד חברתי, בעיות משמעת, אלימות פיזית או מילולית, שימוש לרעה באלכוהול או בסמים, הסתבכות עם המשטרה, פער ניכר בין היכולת הקוגניטיבית לבין ההישגים הלימודיים. 167 מתבגרים השתתפו בשני שלבי המחקר (זמן I וזמן II) והיוו 68% מן המדגם שנסקר בזמן I (245 מתבגרים). את שאר המשתתפים בשלב הראשון של המחקר לא ניתן היה לאתר לצורך השתתפותם בשלב השני שלו, עקב מגוון של סיבות: חלק עברו לבתי ספר אחרים או לפנימיות או שינו כתובת, חלק נשרו ממערכת החינוך ואחרים סירבו להמשיך להשתתף במחקר. לא נמצאו הבדלים מובהקים במשתני המחקר בין קבוצת המשתתפים שנשרה מן המדגם לבין הקבוצה שהתמידה במחקר והשתתפה גם בשלב II.

משתנים וכלי החקר

הנתונים נאספו באמצעות שאלון לדיווח עצמי שפותח במיוחד לצורך המחקר. השאלות התייחסו לפרטים דמוגרפיים (מגדר, גיל, מוצא, שנת עלייה, מבנה המשפחה, מצב סוציו-אקונומי ורמת ההשכלה של ההורים). כמו כן השאלון כלל כלים סטנדרטיים להערכת המשתנים התלויים והבלתי תלויים.

המשתנה התלוי – השינוי ברמת ההסתגלות האישית בין זמן I לבין זמן II. המדדים ששימשו למדידת ההסתגלות היו: שליטה בשפה, התנהגות בבית הספר, מעורבות בהתנהגויות מסוכנות, יחסים עם בני גיל ובעיות התנהגות. שליטה בשפה נמדדה כיכולת להבין, לדבר, לקרוא ולכתוב עברית; התנהגות בבית הספר כללה: הישגים במקצועות העיקריים, שביעות רצון מבית הספר והמורים, קשיים בלימודים ובעיות התנהגות, כמו: היעדרויות, אלימות פיזית או מילולית ובעיות משמעת; מעורבות בהתנהגויות מסכנות כללה התנהגויות, כמו: צריכת אלכוהול וסמים, עישון סיגריות, מעצר על ידי המשטרה ובריחות מהבית; יחסים עם בני הגיל הוערכו באמצעות שאלות על מספר חברים ומספר החברים העולים וכן בעזרת סולם סטנדרטי הבודק קשרים עם בני גיל (Hudson, 1982). במחקרים קודמים הראה הנוסח העברי של השאלון אלפא קרונבך של 89. עד 93. (Slonim-Nevo & Shraga, 1997); בעיות התנהגות הוערכו בעזרת שאלון של אכנבך (Youth Self Report) (Achenbach, 1991), כלי סטנדרטי שנעשה בו שימוש רחב להערכת בעיות התנהגות של מתבגרים בכל העולם, כולל בישראל. השאלון הראה במחקר זה אלפא קרונבך של 57. עד 85..

המשתנים הבלתי תלויים במחקר היו: תפקוד משפחתי, יחסי מתבגר-הורה ותחושת קוהרנטיות. תפקוד משפחתי הוגדר על פי תפיסתם של המשיבים ונמדד באמצעות תת-סולם המודד תפקוד כללי, בתוך הסולם המודד תפקוד משפחתי (Family Assessment Device – FAD) (Miller, Epstein, Bishop & Keitner, 1985). במחקר הנוכחי הנוסח העברי של השאלון הראה אלפא קרונבך של 74. עד 76.; יחסי מתבגר-הורה נמדדו באמצעות סולם סטנדרטי המעריך קשרים בין מתבגר

לאמו ואביו (Barnes & Olson, 1982). במחקר הנוכחי הכלי הראה אלפא קרוונבך של 80. עד 85; תחושת קוהרנטיות – המידה שבה המשיבים רואים את חייהם מובנים, נשלטים ובעלי משמעות – הוערכה באמצעות נוסח קצר של השאלון הסטנדרטי SOC (Sence of Coherence) (Antonovsky, 1987). הנוסח העברי של סולם זה הראה תכונות פסיכומטריות משביעות רצון במחקרים קודמים (שגיא ואנטונובסקי, 1998). במחקר הנוכחי הכלי הראה אלפא קרוונבך של 73. עד 77..

איסוף נתונים

שאלון המחקר הועבר למשיבים בעברית או ברוסית, על פי העדפתם, על ידי מראיינים דו-לשוניים, שקיבלו לצורך המחקר הכשרה מיוחדת באחת משתי השפות. רוב הנתונים נאספו בבתי הספר, ומיעוטם – בבתי המשיבים, על פי בחירתם. קודם להעברת השאלונים הושגו אישורים מטעם משרד החינוך לביצוע המחקר. כמו כן המשתתפים אישרו את הסכמתם להשתתפות במחקר, לאחר שהוסברו להם מטרות המחקר ונוהלי השמירה על סודיות.

ניתוח הנתונים

לכל אחד ממשנני המחקר חושב ציון "שינוי" – ההפרש (בערכים מוחלטים) בין הציון בזמן I לבין הציון בזמן II. ניתוח הנתונים נעשה בעזרת תכנית SPSS, בשלושה שלבים: בשלב הראשון הופקו שכיחויות, ממוצעים וסטיות תקן של ציוני השינוי; בשלב השני הופקו מתאמי פירסון בין ציוני השינוי לבין המשתנים הבלתי תלויים; בשלב השלישי נערכה רגרסיה ליניארית לאיתור משתנים העשויים לנבא את ציון השינוי, תוך פיקוח סטטיסטי על הציונים בזמן I.

תוצאות

המדגם כולל בני נוער עולים ותיקים יחסית (שש שנים בארץ בממוצע), שכאמור, עדיין חווים בעיות הסתגלות. מעורר תשומת לב השיעור הגבוה במדגם של משיבים בנים, של מי שמגדירים את עצמם כ"לא-יהודים" ושל משפחות חד-הוריות (לוח 1).

לוח 1: מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של המשיבים

N=167	
	מין
64%	בנות
36%	בנים
14.5 (1.00)	גיל (ממוצע בשנים)
6.2 (3.08)	ותק בארץ (ממוצע בזמן I)
	זהות לאומית
63%	יהודי
37%	לא-יהודי
	מבנה המשפחה
63%	שני הורים
37%	הורה אחד

2.3 (1.12)	מספר הילדים במשפחה (ממוצע)
	השכלת האב
2.8%	יסודית
46%	תיכונית
51.2%	גבוהה (אקדמית)
	השכלת האב
3%	יסודית
40.3%	תיכונית
56.7%	גבוהה (אקדמית)
	תעסוקת האב
80%	מועסק
20%	אינו מועסק
	תעסוקת האם
73%	מועסקת
27%	אינה מועסקת

נתיבי הסתגלות בתום שנה

לוחות 2 ו-3 מציגים את ההשוואה של מדדי ההתנהגות והמאפיינים הפסיכולוגיים של המשיבים בשתי נקודות המדידה. באופן כללי, התוצאות מלמדות על שתי נטיות הפוכות: האחת של שיפור והשנייה של הידרדרות. השיפור ניכר, ובחלק מן המקרים אף מגיע לכדי מובהקות סטטיסטית, בהישגים בלימודים ובשביעות רצון מבית הספר (לוח 2). כמו כן, ניתן לראות שיפור משמעותי ביחסיהם של המשיבים עם בני גילם, ברווחתם הפסיכולוגית (לוח 3) ובהתנהגויות בבית הספר (לוח 2); בו בזמן, ניכרת הידרדרות בבעיות התנהגות אחרות, כגון שימוש לרעה באלכוהול ובסמים והסתבכות עם המשטרה (לוח 2).

לוח 2: הבדלים במאפיינים התנהגותיים בין זמן I לבין זמן II (N=167)

T/X ²	זמן II Mean/% (SD)	זמן I Mean/% (SD)	
-2.61**	3.2(0.6)	3.1(0.72)	שליטה בעברית – ממוצע (1 – כלל לא, 4 – מצוין)
-2.53**	3.3(0.71)	3.1(0.7)	הבנה
-1.85	3(0.8)	2.9(0.8)	דיבור
-1.04	2.9(0.8)	2.8(0.87)	קריאה
			כתיבה
-2.42**	6.4(3.8)	6(3.9)	מספר חברים ילידי הארץ – ממוצע
2.13*	6.8(3.8)	7.4(3.7)	מספר חברים עולים
			ציונים
0.75	34.1%	27.6%	טוב/טוב מאוד
	48.5%	58.7%	בינוני
	17.4%	13.7%	חלש
			שביעות רצון מהישגים לימודיים
	51.2%	41.1%	שבע רצון/שבע רצון מאוד
3.13**	29.2%	25.0%	שבע רצון פחות או יותר
	19.6%	33.9%	לא שבע רצון/כלל לא שבע רצון

T/X ²	II זמן Mean/% (SD)	I זמן Mean/% (SD)	
1.92	66.1% 22.0% 11.9%	58.9% 25.0% 16.1%	שביעות רצון מבית הספר שבע רצון/שבע רצון מאוד שבע רצון פחות או יותר לא שבע רצון/כלל לא שבע רצון
2.27*	53.0% 41.6% 5.4%	48.8% 38.6% 13.6%	ביטחון במימוש שאיפות לימודיות בטוח מאוד/בטוח כמעט בטוח לא בטוח/ לא בטוח כלל
15.1**	73%	89%	ביקור סדיר בבית הספר (בחודשיים האחרונים)
1.35	2.9(3.6)	3.8(3.59)	היעדרות מבית הספר ללא רשות (ממוצע מספר פעמים בחודשיים האחרונים)
-0.5	0.5(1.1)	0.7(1.8)	השעיה מבית הספר (ממוצע מספר פעמים בחודשיים האחרונים)
3.54**	0.8(2.1)	1.7(2.7)	מעורבות בקטטות (ממוצע מספר פעמים בחודשיים האחרונים)
-2.66**	2.2(2.9)	1.7(2.5)	צריכת אלכוהול (ממוצע מספר פעמים בחודשיים האחרונים)
5.6*	30%	22%	עישון (אי-פעם)
2.7	6%	3%	צריכת סמים (אי-פעם)
0.4	8%	8%	בריחה מהבית (אי-פעם)
0.9	24%	17%	מאסר על ידי משטרה (אי-פעם)

$p \leq .005^{***}$; $p \leq .01^{**}$; $p \leq .05^*$

לוח 3: הבדלים במאפיינים הפסיכולוגיים בין זמן I לבין זמן II (N=167)

T	II זמן Mean (SD)	I זמן Mean (SD)	N	
2.306*	16.85(14)	19.43(13.6)	159	יחסים עם בני גיל ¹
0.22	4.91(1)	4.95(1)	158	תחושת קוהרנטיות ²
0.309	1.86(0.4)	1.87(0.4)	157	תפיסת התפקוד המשפחתי ³
0.4	3.57(0.65)	3.53(0.66)	108	תקשורת מתבגר-אב ⁴
0.57	3.72(0.58)	3.68(0.57)	156	תקשורת מתבגר-אם ⁴
0.972	13.27(7.2)	13.70(7.4)	159	YSR ציון הפנמה ⁵
3.847***	12.80(5.5)	14.54(5.9)	160	YSR ציון החצנה ⁶
1.8	38.86(20)	42.81(19.8)	160	YSR ציון כללי ⁷

$p \leq .005^{***}$; $p \leq .01^{**}$; $p \leq .05^*$

1 - ציון נמוך יותר מייצג יחסים טובים יותר (1-100); 2 - ציון גבוה יותר מייצג תחושת קוהרנטיות גבוהה יותר (1-7); 3 - ציון נמוך יותר מייצג תפקוד משפחתי טוב יותר (1-4); 4 - ציון גבוה יותר

מייצג תקשורת טובה יותר עם ההורה (1-5); 5 - ציון נמוך יותר מעיד על בעיות התנהגות מעטות יותר, ציון 20 הוא קו החתך בין אוכלוסייה רגילה לקלינית (0-62); 6 - ציון נמוך יותר מעיד על בעיות התנהגות מעטות יותר, ציון 20 הוא קו החתך בין אוכלוסייה רגילה לקלינית (0-60); 7 - ציון נמוך יותר מעיד על פחות בעיות התנהגות, ציון 68 הוא קו החתך בין אוכלוסייה רגילה לקלינית (0-202).

ניבוי נתיבי ההסתגלות

על מנת לאתר משתנים שעשויים לנבא את נתיבי ההסתגלות של המשיבים על פני זמן, בוצעו מספר ניתוחי רגרסיה. למציאת המודל המנבא הטוב ביותר בוצעה רגרסיה ליניארית בשלבים (stepwise). המשתנה התלוי ברגרסיה היה ציון השינוי בין זמן I לזמן II בתחומים הבאים: שליטה בעברית, בעיות התנהגות (YSR), מעורבות בהתנהגויות סיכון (מעורבות בקטטות). המשתנים הבלתי תלויים שהוכנסו לרגרסיה היו: תחושת קוהרנטיות ויחסים עם בני גיל (גוש 2), תפיסת התפקוד המשפחתי ותפיסת היחסים עם ההורים (גוש 3), כפי שנמדדו בזמן II. נעשה פיקוח על המשתנים הסוציו-דמוגרפיים ועל הציונים בזמן I (גוש 1).

לוח 4: רגרסיה ליניארית (stepwise), משתנה תלוי - שינוי בשליטה בעברית (ערכי בטא)

משתנים בלתי תלויים	הבנת עברית			דיבור בעברית		
	גוש 1	גוש 2	גוש 3	גוש 1	גוש 2	גוש 3
מין	-0.068	-0.054	-0.068	0.049	0.041	0.038
גיל	-0.057	-0.053	-0.056	-0.04	-0.044	-0.044
ותק בארץ	-0.203*	-0.188	-0.191	-0.165	-0.178	-0.181
השכלת אב	-0.116	-0.118	-0.123	0.051	0.053	0.049
השכלת אם	0.119	0.115	0.108	-0.059	-0.059	-0.061
זהות לאומית	0.075	0.086	0.087	0.039	0.031	0.032
מבנה המשפחה	0.111	0.109	0.12	0.036	0.037	0.042
משתנה תלוי בזמן I	0.573***	0.578	0.584	0.525***	0.509	0.511
תחושת קוהרנטיות	0.042	0.046	0.046	-0.006	-0.004	-0.004
יחסים עם בני גיל	0.086	0.069	0.086	-0.087	-0.096	-0.096
תפקוד משפחתי	0.11	0.027	0.11	0.027	0.027	0.027
תקשורת מתבגר - אב	-0.021	-0.016	-0.021	-0.016	-0.016	-0.016
תקשורת מתבגר - אם	0.065	-0.007	0.065	-0.007	-0.007	-0.007
R ² (% השונות המוסברת)	0.301*** (30%)	0.307 (31%)	0.317 (32%)	0.233*** (23%)	0.24 (24%)	0.241 (24%)
ΔR ² - תוספת לשונות המוסברת בעקבות הוספת המשתנים בגוש (% התוספת)	0.007 (0.7%)	0.009 (0.9%)	0.009 (0.9%)	0.007 (0.7%)	0.001 (0.1%)	0.001 (0.1%)
R ² Best model (% השונות המוסברת)	0.262 (26%)	0.197 (20%)	0.262 (26%)	0.197 (20%)	0.197 (20%)	0.197 (20%)
משתנים הכלולים במודל הניבוי הטוב ביותר	הבנת עברית זמן I, ותק בארץ	דיבור בעברית זמן I	דיבור בעברית זמן I	דיבור בעברית זמן I	דיבור בעברית זמן I	דיבור בעברית זמן I

p ≤ .005***; p ≤ .01**; p ≤ .05*

כל ניתוחי הרגרסיה מלמדים שהמנבא הטוב ביותר של ההסתגלות בזמן II הוא הרמה הבסיסית של אותו המשתנה בזמן I. כך, רמת השליטה בעברית בבדיקה הראשונה הייתה המנבא הטוב ביותר של רמת השליטה בעברית כעבור שנה: ככל שהרמה הבסיסית של השליטה בעברית גבוהה יותר, כך גדול יותר שיעור השיפור בשליטה בעברית (לוח 4). ברוח דומה, רמת בעיות התנהגות בזמן I הייתה המנבא הטוב ביותר של רמת בעיות ההתנהגות בזמן II: משיבים שדיווחו על בעיות רבות יותר בזמן I, הראו את ההידרדרות הגבוהה יותר בזמן II; אלה שדיווחו על רמה נמוכה יותר של בעיות בבדיקה הראשונה, הראו שיפור רב יותר בזמן II. לתחושת קוהרנטיות, השכלת האם ומספר השנים בישראל הייתה תרומה משנית להסבר השונות בשינוי רמת בעיות ההתנהגות (לוח 5).

דפוס דומה נמצא בנוגע למעורבות בקטטות וצריכת אלכוהול. משיבים שבזמן I היו מעורבים בקטטות יותר ממשיבים אחרים, היו מעורבים בקטטות רבות יותר בזמן II. משיבים אשר בזמן I דיווחו על צריכת אלכוהול, בזמן II נטו לצרוך אלכוהול רב עוד יותר (לוח 6).

לוח 6: רגרסיה ליניארית (stepwise): משתנה תלוי – שינוי במעורבות בהתנהגויות סיכון (ערכי בטא)

משתנה תלוי: צריכת אלכוהול						משתנים בלתי תלויים
משתנה תלוי: מעורבות בקטטות			משתנה תלוי: צריכת אלכוהול			
גוש 3	גוש 2	גוש 1	גוש 3	גוש 2	גוש 1	
.103	.069	.057	.135	.159	.152	מין
.051	.046	.046	-.007	-.006	-.007	גיל
.037	.028	.043	.057	.058	.051	ותק בארץ
.031	.028	.027	.107	.091	.091	השכלת אב
-.094	-.1	-.089	-.122	-.126	-.124	השכלת אם
.004	.007	-.002	-.04	-.045	-.05	זהות לאומית
-.094	-.083	-.086	-.088	-.072	-.071	מבנה המשפחה
.7	.692	.689***	.42	.431	.428***	משתנה תלוי בזמן I
.102	.106		-.018	.024		תחושת קוהרנטיות
-.034	-.053		.065	.033		יחסים עם בני גיל
-.102			-.082			תפקוד משפחתי
.076			-.027			תקשורת מתבגר – אב
-.109			.137			תקשורת מתבגר – אם
.495	.483	.466***	.247	.22	.219	R2 (% השונות המוסברת)
(49.5%)	(48%)	(47%)	(28%)	(22%)	(22%)	
.012	.016		.027	.001		$\Delta R2$ – תוספת לשונות המוסברת בעקבות הוספת המשתנים בגוש (%) (התוספת)
(1%)	(2%)		(3%)	(0.1%)		
.448			.175			R2 Best model (% השונות המוסברת)
			(17.5%)			
מעורבות בקטטות זמן I			צריכת אלכוהול זמן I			משתנים הכלולים במודל הניבוי הטוב ביותר

$p \leq .005^{***}$; $p \leq .01^{**}$; $p \leq .05^*$

לוח 5: רגרסיה ליניארית (stepwise) משתנים תלויים – שינוי ב-YSR (בעיות התנהלות) (ערכי בטא)

משתנים תלויים	משתנה תלוי: YSR כללי		משתנה תלוי: YSR החצנה		משתנה תלוי: YSR תלוי: 2 גוש 1		משתנה תלוי: YSR תלוי: 3 גוש 1		משתנה תלוי: YSR תלוי: 3 גוש 2		משתנה תלוי: YSR תלוי: 3 גוש 3	
	גוש 1	גוש 2	גוש 1	גוש 2	גוש 1	גוש 2	גוש 1	גוש 2	גוש 1	גוש 2	גוש 1	גוש 2
מין	-0.82	-0.81	-0.81	-0.2	-0.39	-0.2	-0.54	-0.054	-1.69*	-1.71*	-1.18	-1.18
גיל	.05	.041	.039	.058	.064	.058	.06	-0.006	-0.01	-0.13	-0.13	-0.13
ותק בארץ	.19*	.155	.158	.073	.087	.073	.059	.106	.085	.089	.089	.089
השכלת אב	-0.1	-0.13	-0.09	-0.08	0	-0.08	-0.01	-0.048	-0.043	-0.32	-0.32	-0.32
השכלת אם	.066	.053	.054	-0.02	.013	-0.02	-0.003	.196*	.18*	.182	.182	.182
זהות לאומית	.029	.041	.041	.027	.007	.027	.032	-0.005	.013	.016	.016	.016
מבנה המשפחה	-0.28	-0.2	-0.24	-0.091	-0.098	-0.091	-0.088	.016	.026	.018	.018	.018
משתנה תלוי בזמן I	.442***	.538	.552	.601	.538***	.601	.582	.57***	.679	.679	.679	.679
תחושת קהרנטיות	.158	.149	.149	.164	.173	.164	.173	.162	.141	.141	.141	.141
יחסים עם בני גיל	-0.113	-0.103	-0.103	-0.06	-0.021	-0.06	-0.021	-0.104	-0.086	-0.086	-0.086	-0.086
תפקוד משפחתי	-0.18	-0.18	-0.18	.029	.029	.029	.029	.029	-0.47	-0.47	-0.47	-0.47
תקשורת מתבגר – אב	.02	.02	.02	-0.114	-0.114	-0.114	-0.114	-0.114	.014	.014	.014	.014
תקשורת מתבגר – אם	.027	.027	.027	.063	.063	.063	.063	.063	.071	.071	.071	.071
R2 (% השונות המוסברות)	.242***	.279	.281	.353	.331***	.353	.361	.344***	.391	.391	.391	.391
ΔR2 – תוספת לשונות המוסברות	(24%)	(28%)	(28%)	(35%)	(33%)	(35%)	(36%)	(34%)	(39%)	(39%)	(39%)	(39%)
בעקבות חוספת המשתנים בזמן	.037	.037	.002	.02	.009	.02	.009	.037*	.01	.01	.01	.01
(% התוספת)	(4%)	(4%)	(0.2%)	(2%)	(0.9%)	(2%)	(0.9%)	(4%)	(1%)	(1%)	(1%)	(1%)
R2 Best model	.257	.257	.257	.339	.339	.339	.339	.359	.359	.359	.359	.359
ל השונות המוסברות (%)	(26%)	(26%)	(26%)	(34%)	(34%)	(34%)	(34%)	(36%)	(36%)	(36%)	(36%)	(36%)
משתנים הכלולים במודל הניבוי	YSR בזמן I, תחושת קהרנטיות	YSR בזמן I, תחושת קהרנטיות	YSR בזמן I, תחושת קהרנטיות	YSR החצנה בזמן I	YSR תלוי: 2 גוש 1	YSR תלוי: 2 גוש 2	YSR תלוי: 2 גוש 3	YSR תלוי: 3 גוש 1	YSR תלוי: 3 גוש 2	YSR תלוי: 3 גוש 3	YSR תלוי: 3 גוש 3	YSR תלוי: 3 גוש 3
חסוב ביותר	תחושת קהרנטיות, מין, השכלת האם	תחושת קהרנטיות, מין, השכלת האם	תחושת קהרנטיות, מין, השכלת האם	תחושת קהרנטיות, מין, השכלת האם	תחושת קהרנטיות, מין, השכלת האם	תחושת קהרנטיות, מין, השכלת האם	תחושת קהרנטיות, מין, השכלת האם	תחושת קהרנטיות, מין, השכלת האם	תחושת קהרנטיות, מין, השכלת האם	תחושת קהרנטיות, מין, השכלת האם	תחושת קהרנטיות, מין, השכלת האם	תחושת קהרנטיות, מין, השכלת האם

$p \leq .005$ ***; $p \leq .01$ ** ; $p \leq .05$ *

המשתנים המשוערים – תפיסת התפקוד המשפחתי, יחסים עם בני גיל ותפקוד חברתי – לא תרמו משמעותית לניבוי השינוי במדדים אלה בזמן II. דפוס זה נמצא בנוגע לניבוי של רוב המשתנים התלויים – המנבאים הטובים ביותר שלהם היו רמות הבסיס שלהם בזמן I.

דיון

מטרתו של המחקר הנוכחי הייתה לאתר את הגורמים התורמים לעיכוב הסתגלות מוצלחת לאורך זמן של מתבגרים עולים בסיכון, והעלולים לגרום לעיכוב כזה. התוצאות לא איששו את ההשערה כי יחסים במשפחה הם גורם מכריע בהשפעתו בהקשר זה. לעומת זאת, נמצא כי המנבאים הטובים ביותר של הסתגלות מתבגרים בסיכון היו רמות התפקוד הבסיסיות שלהם. כלומר, אצל מתבגרים שרמת רווחתם הפסיכולוגית ההתחלתית הייתה טובה, חל כעבור שנה שיפור ברווחה הפסיכולוגית; לעומת זאת, מי שרמת רווחתם הפסיכולוגית הייתה נמוכה, חשו כעבר שנה טוב עוד פחות. בדומה לכך, מתבגרים עולים בסיכון שהיו להם יחסים טובים עם בני גילם, שיפרו יחסים אלה כעבור שנה, ואילו מי שהיו להם מתחילה קשיים בתחום זה, דיווחו על קשיים גדולים עוד יותר. דפוסים דומים נמצאו באשר להישגים בלימודים, שביעות רצון וכן מעורבות בהתנהגויות סיכון, כמו קטטות, ובשימוש לרעה באלכוהול.

בהסתמך על ממצאים אלה, ניתן להבחין בין שתי קבוצות של בני נוער עולים בסיכון: קבוצה אחת היא זו של סיכון מתון, וכלולים בה מתבגרים שבנקודת זמן מסוימת עלולים לחוות קשיי הסתגלות בתחומי חיים שונים, אולם הם מצליחים להתמודד עם קשיים אלה ולהתגבר עליהם; הקבוצה השנייה היא קבוצת סיכון גבוה ומתמשך של בני נוער עולים, שבנקודת זמן מסוימת נמצאים בקצה התחתון של ציר הסיכון. אלה נשארים בסיכון לטווח ארוך ועלולים להידרדר עוד יותר.

בשונה מראייה של כל המתבגרים שחווים הגירה כקבוצת סיכון, ממצאי המחקר הנוכחי מגלים תמונה מורכבת של סיכון. בחינה מדוקדקת של המאפיינים הדמוגרפיים של קבוצת המחקר עשויה לסייע בזיהוי חתך הסיכון של מתבגרים בהגירה: ראשית, בולט בקבוצת המחקר ייצוג יתר של בנים (64%), ואכן, ידוע כי בנים נוטים יותר להחצנה (אקסטרנליזציה) של בעיותיהם, ואילו בנות נוטות יותר להפנמה (אינטרנליזציה) של מצוקותיהן (Rescorla et al., 2007); כן, ישנן עדויות לכך שבהגירה, נערים מצויים בסיכון גבוה יותר מאשר נערות (Turjeman, Mesch & Fishman, 2008); שנית, העובדה כי קבוצת המחקר כוללת בני נוער ותיקים יחסית בארץ (בין שלוש לתשע שנים), מלמדת כי הסיכון אינו מצטמצם לשנים הראשונות לאחר העלייה בלבד, אלא מדובר בתופעה ארוכת טווח. אם מביאים בחשבון את גילם של המשיבים (בין 12 ל-15), נראה כי ילדים אשר עלו לארץ בגיל 6 או 7 עלולים להיות בסיכון כאשר יגיעו לגיל ההתבגרות.

ואכן, מחקרים לא מעטים מראים כי התוצאות השליליות של הגירה עלולות לבוא לידי ביטוי לא בשלבים הראשונים לאחר העלייה, אלא שנים אחר כך (Mirsky et al., 2007; Tartakovsky, 2007; Walsh & Shulman, 2007); שלישית, מאפיין סוציו-דמוגרפי בולט אחר של קבוצת המחקר הוא השיעור הגבוה (37%) של מי שאינם מגדירים את עצמם כיהודים. כיוון ששיעור הלא-יהודים באוכלוסייה של כלל העולים לישראל מהמדינות שהשתייכו לברית המועצות הוא 25% (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2008), מדובר בייצוג יתר משמעותי. האופי היהודי של החברה בישראל ניכר בהיבטי חיים רבים מאוד, וניתן להניח כי מתבגרים שאינם יהודים יחוו הזדהות מועטה עם החברה ויסבלו מאפליה. מחקרים קודמים הראו כי זהות לאומית חזקה קשורה להסתגלות טובה של מתבגרים בהגירה (Phinney, Horenczyk, Liebkind & Vedder, 2002) וכי תחושת אפליה פוגעת בהסתגלות (Liebkind, Jasinskaja-Lahti & Solheim, 2004).

אולם המרכיב הבולט ביותר בחתך הסיכון שנמצא במחקר הנוכחי, הוא השיעור הגבוה מאוד של משפחות חד-הוריות (37%), שבראשן עומדת בדרך כלל האם. זהו שיעור גבוה ביותר בהשוואה לשיעור המשפחות החד-הוריות (אם) בישראל, שעומד על כ-8% (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2007). זהו שיעור גבוה אף יותר משיעור האמהות החד-הוריות בכלל אוכלוסיית העולים מברית המועצות בישראל, שעומד על 18% (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2007). יש להניח כי אמהות חד-הוריות מתמודדות ממילא עם קשיים כלכליים רבים, ובמיוחד בהיותן מהגרות, והן עלולות להיות גם פנויות פחות לילדיהם ומסוגלות פחות להעניק להם תמיכה (Soskolne, 2001).

לסיכום, המתבגרים העולים מברית המועצות הנמצאים בסיכון גבוה במיוחד לבעיות הסתגלות, הם נערים שאינם יהודים והבאים ממשפחות חד-הוריות. למרות הסיכונים, ברמת כלל המדגם נמצאה כעבור שנה התאוששות ספונטנית ברוב מדדי ההסתגלות: שיפור כללי ברמת העברית ובציונים, התרחבות המעגל החברתי אל מעבר לקהילת העולים, שיפור הרווחה הפסיכולוגית ושיפור ברוב בעיות ההתנהגות. התאוששות ספונטנית זו עולה בקנה אחד עם התפיסה הסלוטווגנית (ויסמן, שורצולד וסלומון, 1998; שגיא ואנטונובסקי, 1998). נראה כי גם אם ההגירה טומנת בחובה סיכונים, לרשות רוב המתבגרים המהגרים עומדים משאבים מספיקים על מנת להתמודד עם סיכונים אלה, והמשבר שהם חווים הוא זמני וחולף. עם זאת, מתגלה בקרב המתבגרים העולים קבוצת סיכון קטנה של אלה שאינם מצליחים להתמודד עם המשבר ועלולים להידרדר לקשיים ארוכי טווח.

ממצאי מחקר זה מלמדים כי ניתן להבחין בין שתי הקבוצות האלה בבירור על פי רמת הבסיס של קשייהן. מתבגרים אשר תגובתם ללחצי ההגירה מתבטאת במצוקה פסיכולוגית מתונה ופגיעה מתונה בהתנהגות הנורמטיבית, עשויים לחוות משבר זמני וחולף ומסוגלים להתגבר על קשייהם. בניגוד להם, בני נוער המגיבים ללחצי

ההגירה בדרכים חריפות וחריגות יותר, נמצאים בסיכון גבוה לקשיי הסתגלות ארוכי טווח.

ניתוח הממצאים עד כה מדגים את המורכבות של סוגיית הסיכון של בני נוער מהגרים וסותר את ההגדרה הגורפת של קבוצת גיל זאת כקבוצת סיכון בהגירה. גורמים דמוגרפיים ואישיים עלולים להיות גורמי סיכון בעבור בני נוער אלה, אולם גורמים אחרים הם שקובעים, אם הסיכון יהיה חולף או ממושך. המורכבות גדולה עוד יותר כאשר מביאים בחשבון גורמים תרבותיים. ייתכן כי הממצא המרכזי של המחקר – כי רמת התפקוד הבסיסי היא המנבא הטוב ביותר של סיכון ארוך טווח – הוא ייחודי למתבגרים עולים מהארצות שהשתייכו לברית המועצות. יש להביא בחשבון שבארצות מוצאם, עולים אלו היו שייכים בדרך כלל לשכבות הסוציו-אקונומיות הגבוהות. גם הרמה הבסיסית של התפקוד הפסיכולוגי והמשפחתי שמדווחת על ידי המשתתפים היא גבוהה יחסית. לכן ניתן לטעון שמדובר בקבוצה חזקה, בעלת משאבי התמודדות, שעשויה להתאושש ספונטנית ללא סיוע. עם זאת, דווקא בשל הרקע התרבותי של המתבגרים האלה, יש להעריך בריזנות רבה אפילו בעיות וחריגות התנהגות ברמות הנחשבות לנורמטיביות בחברות אחרות. בארצות מוצאם ובשכבות הסוציו-אקונומיות שאליהן השתייכו עולים אלה, שימוש לרעה באלכוהול או סמים, מעורבות בקטנות, בריחות מהבית ומעורבות עם המשטרה – כל אלה היו התנהגויות חריגות ביותר. לכן במקרים של בני נוער עולים מברית המועצות, יש לפרש התנהגויות אלה כסימנים לבעיות הסתגלות קשות, וכפי שמלמד המחקר – כמנבאי סיכון ארוך טווח המחייב התערבות.

ברמת ההתערבויות, הממצאים הנוכחיים מכוונים ראשית לצורך לבנות מדדי הערכה רגישי תרבות שיאפשרו לאתר בני נוער עולים בסיכון. המדיניות המיטבית היא שילוב בין איתור קבוצת הסיכון וסיוע לה ובין מעקב אחר רוב המתבגרים העולים. עלינו למקד את מאמצנו ואת המשאבים באיתור בני נוער הנמצאים על קצה רצף הבעייתיות ולהשקיע משאבים בטיפול בהם, בחינוכם ובהעשרתם. באשר לרוב בני הנוער העולים – מירב הסיכויים הם שאלה יצליחו להתגבר על משבר ותפקודם ישתפר עם הזמן. על כן יש לעקוב אחריהם, אך השקעת המשאבים בכך יכולה להיות מתונה.

מקורות

- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2007). **השנתון הסטטיסטי לישראל**. ירושלים.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2008). **השנתון הסטטיסטי לישראל**. ירושלים.
- ויסמן, מ', שורצולד, י' וסולומון, ז' (1998). היוצא מתוק מעז? שינויים חיוביים ארוכי טווח בעקבות לחץ טראומטי בקרב שבויי מלחמה, **מגמות**, (1–2), 31–55.
- קושר, ח', בן-אריה, א' וכהן, ש' (2009). **ילדים עולים בישראל**. ירושלים: המועצה הלאומית לשלום הילד והמשרד לקליטת עלייה.

- שגיא, ש' ואנטונובסקי, א' (1998). תחושת קוהרנטיות במערכת המשפחתית הגישה הסלרטוגנית. *מגמות, לט*, 80–96.
- Achenbach, T. M. (1991). *Manual for the Youth Self Report form and 1991 profile*. Burlington: University of Vermont.
- Antonovsky, A. (1987). *Unraveling the mystery of health*. San Francisco: Jossey Bass.
- Antonovsky, A. (1993). The structure and properties of the sense of coherence scale. *Social Science and Medicine*, 36, 725–733.
- Barnes, H., & Olson, D. H. (1982). Parent-adolescent communication. In D. H. Olson, H. I. McCubbin, H. Barnes, A. Larsen, A. Muxen & M. Wilson (Eds.), *Family inventories* (pp. 29–44). St. Paul, MN: University of Minnesota.
- Beam, R. A., Perry, B. J., & Bedell, T. M. (2001). Developing culturally marriage and family therapists: Guidelines for working with Hispanic families. *Journal of Marital and Family Therapy*, 27, 43–54.
- Berger, R., & Weiss, T. (2006). Posttraumatic growth in Latina immigrants. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 4(3), 55–72.
- Birman, D., & Taylor-Ritzler, T. (2007). Acculturation and psychological distress among adolescent immigrants from the former Soviet Union: Exploring the mediating effect of family relationships. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 13(4), 337–346.
- Birman, D., Trickett, E., & Buchanan, R. (2005). A tale of two cities: Replication of a study on the acculturation and adaptation of immigrant adolescents from the former Soviet Union in a different community context. *American Journal of Community Psychology*, 35(1–2), 83–101.
- Birman, D., Trickett, E. J., & Vinokurov, A. (2002). Acculturation and adaptation of Soviet Jewish refugee adolescents: Predictors of adjustment across life domains. *American Journal of Community Psychology*, 30(5), 585–607.
- Bongers, I. L., Koot, H. M., van der Ende, J., & Verhulst, C. (2003). The normative development of child and adolescent problem behavior. *Journal of Abnormal Psychology*, 112(2), 179–192.
- Coatsworth, J. D., Pantin, H., & Szapocznik, J. (2002). Familias unidas: A family-centered ecodevelopmental intervention to reduce risk for problem behavior among Hispanic adolescents. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 5(2), 113–132.
- Erikson, E. H. (1963). *Childhood and society* (2nd ed.). New York: Norton.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: Norton.
- Esposito-Smythers, C., Birmaher, B., Valeri, S., Chiappetta, L., Hunt, J., Ryan, N., et al. (2006). Child comorbidity, maternal mood disorder, and perceptions of family functioning among bipolar youth. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 45, 955–964.

- Foster, R. P. (2001). When immigration is trauma: Guidelines for individual and family clinician. *American Journal of Orthopsychiatry*, 72, 153–170.
- Hansson, K., & Cederblad, M. (2004). Sense of coherence as a meta-theory for salutogenic family therapy. In W. C. Nichols (Ed.), *Family therapy around the world: A festschrift for Florence W. Kaslow* (pp. 39–54). New York: The Haworth Press.
- Hudson, W. (1982). A Short-form scale to measure peer relations dysfunction. In W. Hudson (Ed.), *The clinical measurement package: A field manual* (p. 16). Homewood, Ill.: Dorsey Press.
- Isralowitz, R. E., & Reznik, A. (2007). Former Soviet Union immigrant and native-born adolescents in Israel: Substance use and related problem behavior. *Journal of Ethnicity in Substance Abuse*, 6(1), 131–138.
- Janssen, M. M. M., Verhulst, F. C., Bengi-Arslan, L., Erol, N., Saltler, C. J., & Crijnen, A. A. M. (2004). Comparison of self-reported emotional and behavioral problems in Turkish immigrant, Dutch and Turkish adolescents. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 39, 133–140.
- Jasinskaja, L. I., Liebkind, K., Horenczyk, G., & Schmitz, P. (2003). The interactive nature of acculturation: Perceived discrimination, acculturation attitudes and stress among young ethnic repatriates in Finland, Israel and Germany. *International Journal of Intercultural Relations*, 27(1), 79–97.
- Jones, C., & Trickett, E. J. (2005). The adolescent culture broker role: A study of adolescents and mothers from the former Soviet Union. *Journal of Social Psychology*, 14, 405–427.
- Kim, E., Cain, K., & McCubbin, M. (2006). Maternal and paternal parenting, acculturation, and young adolescents' psychological adjustment in Korean American families. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, 19, 112–129.
- Kwak, K. (2003). Adolescents and their parents: A review of intergenerational family relations for immigrant and non-immigrant families. *Human Development*, 46, 115–136.
- Liebkind, K., Jasinskaja-Lahti, I., & Solheim, E. (2004). Cultural identity, perceived discrimination, and parental support as determinants of immigrants' school adjustments: Vietnamese youth in Finland. *Journal of Adolescent Research*, 19(6), 635–656.
- Miller, I. W., Epstein, N. B., Bishop, D. S., & Keitner, G. I. (1985). The McMaster family Assessment Device: Reliability and validity. *Journal of Marital and Family Therapy*, 11, 345–356.
- Mirsky, J. (1997). Psychological distress among immigrant adolescents: Culture-specific factors in the case of immigrants from the former Soviet Union. *International Journal of Psychology*, 32(4), 221–230.

- Mirsky, J., Baron-Draiman, Y., & Kedem, P. (2002). Social support and psychological distress among young immigrants from the former Soviet Union in Israel. *International Social Work, 45*(1), 83–97.
- Mirsky, J., & Kaushinsky, F. (1989). Migration and growth: Separation individuation processes in immigrant students in Israel. *Adolescence, 24*(95), 725–740.
- Mirsky, J., & Peretz, Y. (2006). Maturation opportunities in migration: Separation individuation perspective. *International Journal of Applied Psychoanalytic Studies, 3*(1), 51–64.
- Mirsky, J., Slonim-Nevo, V., & Rubinstein, L. (2007). Psychological wellness and distress among recent immigrants: A four year longitudinal study in Israel and Germany. *International Migration, 45*(1), 151–173.
- Moon, S. S., Wolfer, T. A., & Robinson, M. M. (2002). Culturally-based Korean American family conflict and how churches can help: An exploratory survey. *Social Work and Christianity, 28*, 106–123.
- Oppedal, B. & Roysamb, E. (2004). Mental health, life stress and social support among young Norwegian adolescents with immigrant and host national background. *Scandinavian Journal of Psychology, 45*, 131–144.
- Phinney, J. S., Horenczyk, G., Liebkind, K., & Vedder, P. (2002). Ethnic identity, immigration, and well-being: An interactional perspective. *Journal of Social Issues, 57*(3), 493–510.
- Qin, D. B. (2008). Doing well vs. feeling well: Understanding family dynamics and the psychological adjustment of Chinese immigrant adolescents. *Journal of Youth Adolescence, 37*, 22–35.
- Rescorla, L., Achenbach, T. M., Ivanova, M. Y., Dumenci, L., Almqvist, F., Bilenberg, N., et al. (2007). Epidemiological comparisons of problems and positive qualities reported by adolescents in 24 countries. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 75*(2), 351–358
- Rice, F., Harold, G. T., Shelton, K. H., & Thapar, A. (2006). Family conflict interacts with genetic liability in predicting childhood and adolescent depression. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 4*, 841–848.
- Roer-Strier, D. (2001). Reducing risk for children in changing cultural contexts: Recommendations for intervention and training. *Child Abuse and Neglect, 25*, 231–248.
- Roer-Strier, D., Strier, R., Este, D., Shimoni, R., & Clark, D. (2005). Fatherhood and immigration: Challenging the deficit theory. *Child and Family Social Work, 10*, 315–329.
- Sabatier, C., & Berry, J. W. (2008). The role of family acculturation, parental style, and perceived discrimination in the adaptation of second-generation

- immigrant youth in France and Canada. *European Journal of Developmental Psychology*, 5(2), 159–185.
- Sagy, S., & Dotan, N. (2001). Coping resources of maltreated children in the family: A salutogenic approach. *Child Abuse & Neglect*, 25, 1463–1480.
- Sandoval, M., Lemos, S., & Vallejo, G. (2006). Self-reported competence and problems in Spanish adolescents: A normative study of the YSR. *Psicothema*, 18(4), 804–809.
- Schwartz, S. J., Pantin, H., Prado, G., Sullivan, S., & Szapocznic, J. (2005). Family functioning, identity, and problem behavior in Hispanic immigrant early adolescents. *Journal of Early Adolescence*, 25, 392–420.
- Sever, R. (1999). Patterns of coping with the task at schools, in T. Horowitz (Ed.), *Children of perestroika in Israel* (pp. 178–189). Lanham, MD: University press of America.
- Shek, D. T. L. (2005). A longitudinal study of perceived family functioning and adolescent adjustment in Chinese adolescents with economic disadvantage. *Journal of Family Issues*, 26, 518–543.
- Slonim-Nevo, V., Mirsky, J., Rubinstein, L., & Nauck, B. (2009). The impact of familial and environmental factors on the adjustment of immigrants: A longitudinal study. *Journal of Family Issues*, 30, 92–123.
- Slonim-Nevo, V., & Shraga, Y. (1997). Social and psychological adjustment of Soviet-born and Israeli-born adolescents: The effect of the family. *Israeli Journal of Psychiatry*, 34, 128–138.
- Slonim-Nevo, V., Sharaga, Y., & Mirsky, Y. (1999). A culturally-sensitive approach to therapy with immigrant families: The case of Jewish immigrants from the former Soviet Union. *Family Process*, 3, 445–461.
- Slonim-Nevo, V., Shraga, Y., Mirsky, J., Petrovsky, V., & Borodenko, M. (2006). Ethnicity versus migration: Two hypotheses about the psychosocial adjustment of immigrant adolescents. *International Journal of Social Psychiatry*, 52(1), 41–53.
- Slonim-Nevo, V., Sharaga, Y., Petrovsky, V., Borodenko, M., & Nauck, B. (2001). *Family functioning and the psychological, social, and educational behavior of Russian and Israeli adolescents*. Final scientific report submitted to INTAS, the International Association for the promotion of co-operation with scientists from the New Independent States of the former Soviet Union (NIS).
- Slutzki, C. (2004). House taken over by ghosts: Culture, migration, and the developmental cycle of a Moroccan family invaded by hallucinations. *Families, Systems, & Health*, 22(3), 321–337.

- Smetana, J. G., Campione-Barr, N., & Metzger, A. (2006). Adolescent development in interpersonal and societal contexts. *Annual Review of Psychology, 57*, 255–284.
- Soskolne, V. (2001). Single parenthood, occupational drift and psychological distress among immigrant women from the former Soviet Union in Israel. *Women & Health, 33*(3–4), 67–84.
- Souminen, S., Helenius, H., Blomberg, H., & Uutela, A. (2001). Sense of coherence as a predictor of subjective state of health results of 4 years of follow-up of adults. *Journal of Psychosomatic Research, 50*(2), 77–86.
- Sullivan, S., Schwartz, S. J., Prado, G., Huang, S., Pantin, H., & Szapocznik, J. (2007). A bi-dimensional model of acculturation for examining differences in family functioning and behavior problems in Hispanic immigrant adolescents. *The Journal of Early Adolescence, 27*(4), 405–430.
- Tang, G., Guo, L., & Huang, X. (2005). The norms of Youth Self-Report (behavior problems) in Chengdu city. *Chinese Mental Health Journal, 19*(3), 183–186.
- Tardif, C. T., & Geva, E. (2006). The link between acculturation disparity and conflict among Chinese Canadian immigrant mother-adolescent dyads. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 37*(2), 191–211.
- Tartakovsky, E. (2007). A longitudinal study of acculturative stress and homesickness: High-school adolescents immigrating from Russia and Ukraine to Israel without parents. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology, 42*, 485–494.
- Tseng, V. (2004). Family interdependence and academic adjustment in college: Youth from immigrant and U.S.-born families. *Child Development, 75*(3), 966–983.
- Turjeman, H., Mesch, G., & Fishman, G. (2008). The effect of acculturation on depressive moods: Immigrant boys and girls during their transition from late adolescence to early adulthood. *International Journal of Psychology, 43*(1), 32–44.
- Ullman, C. & Tatar, M. (2001). Psychological adjustment among Israeli adolescent immigrants: A report on life satisfaction, self-concept, and self-esteem. *Journal of Youth and Adolescence, 30*(4), 449–463.
- Walsh S., & Shulman, S. (2007). Splits in the self following immigration: an adaptive defense or a pathological reaction. *Psychoanalytic Psychology, 24*, 355–372.